
ROZHLEDY

Jiří Homoláč – Kamila Mrázková

Jazyková regulace jako věc dohody

Language regulation as a matter of agreement

ABSTRACT: This article, a review of Václav Cvrček's book on language regulation and the Concept of Minimal Intervention (2008), focuses on four main issues. (1) For the most part, Cvrček deals with linguists' intervention into language. He pays little attention to the intervention of individuals in real interactions. (2) In Cvrček's opinion, linguists should not present the public with prescriptive codifications, but rather, with descriptive ones. However, there is a more important difference between a reference book, which is presented and/or perceived as an instruction for language behavior, and a hypothetically exhaustive description of a language or its varieties which is neither presented nor perceived as instructive. (3) The authors find the definitions of the concepts of "real" and "declarative" attitudes very problematic. (4) Language norms are wrongly equated with the declarative attitudes of speakers towards their language. However, language norms can be neither inferred solely from usage nor reduced to usage. Rather, they consist of language users' awareness of the language and its usage, or a set of features of regularly used linguistic means and their combinations. Finally, the authors suggest several specific points which Czech linguists should agree upon before implementing possible regulatory changes into practice.

Key words: Theory of Interventions, Concept of Minimal Intervention, literary/standard language, variety with high communicative functions, language usage, language norm, codification, corpus

Klíčová slova: teorie intervence, koncept minimální intervence, spisovný jazyk, varieta s vyššími komunikačními funkcemi, úzus, norma, kodifikace, korpus

Úvod

Tento text se zabývá knihou Václava Cvrčka *Jazyková regulace a Koncept minimální intervence* (2008). Téma lingvistické regulace češtiny zpracoval V. Cvrček nově a systematicky. Aby svůj koncept minimální intervence (dále KMI) zasadil do obecnějšího teoretického rámce, nastiňuje nejprve teorii intervencí (dále TI). Poté v nejrozsáhlejší kapitole představuje KMI a ve dvou kratších závěrečných kapitolách ověřuje některé své hypotézy na korpusech češtiny. S posuzovanou knihou v mnohém nesouhlasíme, přinutila nás však promýšlet znovu obsah některých pojmů a inspirovala nás k pokusu formulovat několik momentů jazykové regulace, v nichž by bylo třeba dosáhnout shody.

KMI je v autorově pojetí stejně jako např. teorie jazykové kultury (dále TJK)¹ jedním z možných přístupů k jazyku, resp. jeho regulaci. Tyto přístupy může TI popisovat a klasifikovat podle různých kritérií, např. podle toho, zda je kodifikace zamýšlena jako

¹ Toto označení používáme v celém textu, přestože by v poválečném období bylo vhodnější mluvit o teorii spisovného jazyka.

preskriptivní či deskriptivní. Na rozdíl od TI, teoretického konstruktů nezávislého na uznání lingvistickou komunitou, vycházejí koncepty ovlivňující jazykově regulační praxi z axiologických premis a jejich přijetí je závislé na konsenzu lingvistů.

Cvrček míní, že současná česká lingvistika svými intervencemi v podobě monopolní preskriptivní kodifikace zasahuje do přirozeného jazykového vývoje a neoprávněně tak diskvalifikuje uživatele jazyka za jejich (přirozené) jazykové chování či poskytuje argumenty pro jejich diskvalifikaci (s. 42). Podle něho TJK, o niž se tato praxe opírá, operuje s nejednoznačně definovatelnými kritérii hodnocení, jako je kultivovanost, resp. s pojmy, které nikdy uspokojivě nedefinovala, především s pojmem spisovnost.

Premisou KMI je, že lingvistika „nedisponuje objektivními kritérii pro hodnocení toho, co je v jazyce správné (žádoucí, spisovné apod.), proto v tomto směru nemůže do jazyka smysluplně intervenovat“ (s. 35). Alternativou současné preskriptivní praxe mají být minimální intervence a pluralita kodifikací, tj. vytváření „deskriptivních“ kodifikací odpovídajících funkčnímu a stylovému rozrůznění jazyka a různým potřebám mluvčích (s. 127). Pluralita kodifikací je pouze prostředkem k dosažení vlastního cíle KMI, uvolnění celkového intervenčního tlaku na jazyk. Kodifikace mají být čistě deskriptivní, opírat se o reprezentativní množství jazykových dat, tj. o korpus/y, a hodnotit jazykové jevy jen podle objektivně zjistitelných kritérií. Těmi jsou podle KMI frekvence jevu v úzu, protiklad mluvenosti a psanosti a celonárodnost, resp. regionální příznakovost, tj. vlastně opět frekvence, v psaném/mluveném/regionálním/celonárodním úzu.

1. Teorie intervencí

TI je vymezena jako v zásadě sociolingvistická disciplína „zkoumající možné vztahy jazyka, mluvčích a jazykově regulačních autorit (lingvistů, kodifikátorů apod.) spolu se silami (intervencemi), jež mezi nimi můžou působit“ (s. 14). Intervenci definuje autor jako jakýkoliv zásah do (přirozeného) jazykového vývoje (s. 11). Z dalšího výkladu však vyplývá, že za intervenci nepovažuje každou promluvu, nýbrž pouze metajazykové promluvy. Z toho, že jako jeden typ individuálních intervencí zmiňuje sebeopravu, usuzujeme, že za intervence oprávněně považuje i výroky metajazykové implicitně. To ovšem představuje velkou metodologickou i praktickou potíž, protože tato a další implicitně metajazyková vyjádření (např. ironické opakování výrazu použitého komunikačním partnerem) nelze v analyzovaném materiálu identifikovat bez analýzy komunikační situace (viz ještě dále).

Intervence Cvrček dělí podle intenzity na institucionální a individuální, popř. poloinstitucionální.² Institucionální intervence mají větší prestiž a dosah, individuální inter-

² K tomuto dělení nelze dospět pomocí kritéria intenzity. Intenzitou může autor myslet dosah intervence nebo – pravděpodobněji – její vliv. Zásahy lingvistických institucí mají vliv (odvozený z autority profesí) a dosah (kodifikace se používá ve škole, v redakcích atd.), individuální intervence mají obvykle malý dosah i vliv (jsou omezeny na konkrétní interakci). Nejdůležitější typ poloinstitucionálních intervencí, korigování a editování textů v novinách atd., se dosahem téměř neliší od institucionálních intervencí, toto zasahování se však opírá o autoritu lingvistických institucí a většina uživatelů si jeho vliv příliš neuvědomuje. Podle Cvrčka mají malý vliv i individuální intervence s velkým dosahem, tj. vyjadřování a metajazykové výroky známých osobností.

vence jsou zase nesrovnatelně četnější. Autora zajímají téměř výhradně ty první, přesněji institucionální intervence lingvistické. Tvzení, že individuální intervence jsou méně důležité, je však apriorní a neopírá se o žádný sociolingvistický výzkum. To, že individuálním intervencím a vzájemnému vztahu mezi individuálními a institucionálními intervencemi není věnována dostatečná pozornost, podstatně oslabuje obecnost TI a zpochybňuje její deklarovaný sociolingvistický charakter.

Podle autora jen institucionální intervence mohou vychýlit jazyk ze směru jeho přirozeného vývoje a narušit spontánní řád, který se utváří společným působením imanence jazykového systému a úzu (s. 124). Individuální intervence se na tomto řádu podílejí, ale vychýlit vývoj jazyka nemohou, protože se „bud' vzájemně vyruší, nebo jejich pluralita zaručí, že nebudou některé vyjadřovací funkce preferovány nadmíru“ (s. 21). Mezi institucionálními a individuálními intervencemi je tak vedena poměrně ostrá hranice. Institucionální intervence nazývá autor vnějšími, nejazykovými silami, ocitají se tedy na jakési „druhé straně“ jazykového vývoje, individuální intervence jsou podle této logiky naopak silami vnitrojazykovými (s. 124). To ovšem není příliš v souladu s úvodním konstatováním, že „rozsah obou typů nelze striktně oddělit, protože institucionalizovaná intervence se často vydává za jakési zobecnění intervencí individuálních“ (s. 18), s rozlišováním poloinstitucionálních intervencí a se zmínkami o tom, že metajazykové výroky mluvčích často reprodukují kodifikaci naučenou ve škole, tj. produkt institucionální intervence. Provázanost mezi oběma typy intervencí je přitom asi ještě mnohem složitější.

Problematické je i tvrzení, že se individuální intervence navzájem vyruší. Individuální mluvčí se na vzniku spontánního řádu (rozumíme-li dobře Cvrčkovu model jazykového vývoje) podílejí jako tvůrci úzu, který „si vybírá“ z možností předestíraných imanencí jazykového systému (s. 124–125). Promluvy mluvčích, tvořící úzus, se ale při výběru z možností imanentního vývoje nemohou všechny navzájem vyrušit, protože by se jazyk nevyvíjel. Metajazykové výroky, explicitní i implicitní, jsou součástí tohoto úzu také, nevyruší-li se navzájem „prostě“, nemetajazykové promluvy, proč by se musely nutně vyrušit promluvy metajazykové?

Zúžení autorovy teoretické pozornosti na institucionální intervence, resp. na jazykovou regulaci prováděnou lingvisty, kterou navíc a priori odmítá, se projevuje i v tom, že se zabývá především intervencemi negativními (odmítáním nějakého prostředku), resp. těmi, které jsou nebo mohou být spojeny se sankcemi. Zásahy do jazykového vývoje jsou však také souhlasné či pochvalné reakce nebo argumentace pro nějaký prostředek, jeho užívání; vzpomeňme např. úsilí, které A. Stich věnoval popularizaci pojmenování *Česko*. Cvrčka však zajímají především sankce a také to z jeho TI přes veškerý přínos teorii zasahování do jazyka a jeho užívání činí především nástroj kritiky teorie jazykové kultury, resp. teoretické východisko KMI.

Redukce intervencí na institucionální intervence lingvistů se jasně projevuje i ve výkladu o KMI. V popisu jazykové situace totiž autor individuální a poloinstitucionální intervence (v souladu s definicí na s. 11 je chápeme jako jakékoli explicitní a implicitní metajazykové aktivity) pomíjí a staví proti sobě intervence lingvistů, event. politiků, a užívání jazyka mluvčími. Takto tradiční pohled si lze vysvětlit tím, že Cvrčka jako

korpusového lingvistu individuální intervence nezajímají, protože je může identifikovat pouze kvalitativní analýza jednotlivých komunikačních situací, nebo tím, že přece jen má nějaké představy o tom, co by se mělo v české jazykové situaci změnit,³ a uvědomuje si, že značná část individuálních intervencí je ve shodě se současnou kodifikací. S těmi se – podle našeho názoru neadekvátně – vyrovnává tím, že je označí za ovlivněné převládajícím preskriptivismem, a tedy z pohledu KMI irelevantní.

Autorovo prohlášení, že KMI nezajímají názory mluvčích na jazyk (s. 51), je akceptovatelné pouze jako vyjádření nesouhlasu s metodami zjišťování postojů k jazykovým prostředkům a způsobem argumentace s nimi (tyto pochyby sdílíme). Názory mluvčích na jazyk, které lze získat dotazníkovou metodou, však nelze ztotožňovat s metajazykovými výroky mluvčích vůbec. Tím, že Cvrček ztotožňuje metajazykové výroky mluvčích vůbec s názory získanými dotazníkovou metodou, vypojuje je z komunikační situace, nepočítá s nimi jako se součástí úzu a diskvalifikuje je tak jako nereálné. Nebere v potaz ani to, že metajazykové výroky mluvčích mají ve „spisovných“ komunikačních oblastech jiné postavení než v oblastech, kde se užívají jiné variety národního jazyka. Jedním z definičních rysů spisovného jazyka (abychom se vyhnuli asociacím spojeným s termínem spisovný jazyk, používáme dále Cvrčkův termín varieta s vyššími komunikačními funkcemi, viz s. 69; dále VVKF) totiž je, že se o něm mluvčí vyjadřují mnohem častěji než o ostatních varietách daného národního jazyka. Předmětem těchto metajazykových výroků přitom nejsou jen jednotlivé jazykové prostředky, ty navíc nemusejí být nutně užity v téže komunikační situaci, ale i tato varieta jako celek.

TI a celá posuzovaná práce je mnohem méně sociolingvistická, než se tvrdí v jejím úvodu, a to nejen proto, že opomíjí individuální intervence. Autor nevychází (a to ani kriticky) z žádné sociolingvistické teorie a s výjimkou stručné reprodukce teorie jazykového managementu nepracuje prakticky s žádnou sociolingvistickou literaturou. Sociolingvistiku (nerereflektovaně) ztotožňuje s jazykovým plánováním, resp. s teorií regulace jazyka, jak o tom svědčí formulace, že teorie jazykového managementu „je ve své podstatě replikací sociolingvistického diskurzu, v němž vládne základní metafora lingvisty jakožto ‚správce‘, který ‚řeší‘ různými způsoby jazykové ‚problémy‘“ (s. 26). Se současným sociolingvistickým mainstreamem se Cvrčkova práce mívá především v tom, že se v teoretické ani v praktické rovině (viz oddíl C a D) nezajímá o konkrétní komunikační situace, o kontext ovlivňující užívání jazykových prostředků: nevíme např., zda byl výraz *Česko*, jehož frekvencí se autor zabývá v oddíle D, užít vážně, ironicky, citátově atp.

Opomíjením individuálních intervencí se z TI stala spíše teorie lingvistického zasahování do jazyka a jako taková nemůže teorii jazykového managementu (více o ní viz např. Nekvapil, 2006) konkurovat. Podle našeho názoru Cvrček nedostal vlastnímu úkolu vytvořit dostatečně obecnou teorii intervencí a KMI v zásadě vychází z toho,

³ Viz „Cílem KMI je přiblížit jazykovou situaci (v současnosti zejména v tvarosloví) co nejvíc stavu, ve kterém existuje spontánně ustavený řád jazykových a komunikačních zvyklostí [...]“ (s. 36) nebo tvrzení, že pokud má kodifikace podávat nezkreslený obraz jazykové reality, musí se zaměřit především „na mluvenou češtinu v její prototypické podobě“ (s. 165).

že do jazyka intervenují relevantně jen lingvisté (o dalších institucích se zmiňuje jen letmo), zatímco jednotliví mluvčí ho jen užívají. Z pohledu KMI jsou mluvčí v lepším případě tvůrci úzu, v tom nejhorším dodavateli materiálu pro korpus.

2. Preskriptivismus

Cvrček zdůvodňuje potřebu nového pojetí jazykově regulační praxe preskriptivním charakterem současné kodifikace a preskriptivismem převládajícím v českém jazykovém prostředí. Současní protagonisté TJK podle něho buď existenci preskriptivismu v české jazykové praxi odmítají, nebo ho naopak více nebo méně reflektovaně považují za samozřejmý nebo pozitivní jev.

S tím, že se v české jazykové situaci silně uplatňuje preskriptivismus, v zásadě souhlasíme, autorovo zacházení s výrazy *preskriptivismus*, *preskriptivní*, *preskripce* však považujeme za poněkud nejasné. Preskriptivismus je v posuzované práci opakovaně definován existencí sankcí. Je tím, co „vytváří pocit oprávněnosti sankcí za jazykové chování, které by z objektivních příčin sankcionováno být nemuselo (např. je v souladu s územím a není z hlediska zvolených komunikačních cílů neopodstatněné či nefunkční)“ (s. 35). Jako preskriptivní jsou však charakterizovány i situace či jevy, u nichž lze uplatňování sankcí stěží dokázat.

Podle našeho názoru je preskriptivismus třeba definovat jinak a především rozlišit: (1) preskriptivismus, který vymezuje jednu z variet národního jazyka jako vyšší, reprezentativní a činí ji předmětem kodifikace a často privilegovaným předmětem lingvistického popisu; (2) preskriptivismus uplatňovaný již v rámci různě vymezeného „spisovného jazyka“, který odmítá nekodifikované prostředky vyskytující se ve spisovném úzu. Cvrček bohužel nerefléktovaně přechází od prvního typu preskriptivismu k druhému.

Na preskriptivismu prvního typu není v zásadě nic špatného; sám autor konstatuje, že existence variety s vyššími komunikačními funkcemi je „univerzálií všech jazykových společností“ (s. 69). Neblahý je jen tehdy, pokud vede k tomu, že se lingvisté vůbec nebo málo zajímají o lidový jazyk, a/nebo pokud odmítají kodifikovat jako spisovný nějaký prostředek proto, že se do spisovného úzu dostal z lidového jazyka.

Preskriptivismus druhého typu (z hlediska teorie i praxe lingvistických intervencí mnohem důležitější) nerespektuje úzus: odmítá kodifikovat prostředky, které ve (spisovném) úzu jsou a/nebo prosazuje prostředky, které v tomto úzu nejsou. Preskriptivismus tohoto typu je charakteristickým rysem kodifikační praxe a/nebo určitým aspektem jazykové situace, který ovlivňuje chování mluvčích zvláště v situacích spojených s užíváním VVKF.

Preskriptivismus jako součást jazykové situace je důsledkem preskriptivní kodifikace: mluvčí akceptují, že uzuální jednání může být nesprávné a že kodifikované jednání je správné, a sami se navzájem sankcionují i v situaci, kdy preskriptivní tlak lingvistů polevil (takové chování odlišuje „spisovné“ komunikační situace od těch ostatních vždy, nezávisle na tom, jak je daná VVKF vymezena a kodifikována). Tyto i jakékoli jiné sankce jsou však až důsledkem či projevem preskriptivismu, proto preskriptivismus nelze definovat „pocitem oprávněnosti sankcí“ (s. 75). V oddíle C ostatně autor tuto

definici opouští a určuje míru preskriptivismu pomocí měření vzdálenosti mezi normativem (kodifikací) a „běžným“ územ.⁴ Neověřuje si však již, zda v jazykových situacích, jež jsou zdrojem zkoumaných korpusů, docházelo či mohlo dojít k nějakému sankcionování mluvčích, tj. to, zda zkoumané texty odpovídají jeho definici preskriptivismu. Skutečnost, že autor definici preskriptivismu pomocí sankcí nepoužívá při kvantitativní analýze materiálu, podle nás svědčí o tom, že tato definice je v rámci jeho, kvantitativního, přístupu neverifikovatelná.

Pokud zkoumání míry preskriptivismu pomocí zkoumání rozdílů mezi normativem a územ akceptujeme jako výzkumné téma, je Cvrčkův výklad třeba ve dvou podstatných momentech korigovat: (a) preskripci se zde myslí prosazování či vyžadování konkrétních jazykových prostředků, jde tedy o preskriptivismus druhého typu, a o něm má smysl uvažovat jedině v souvislosti s VVKF; (b) protože se normativ vždy váže k nějaké oblasti užívání jazyka, nelze určovat jeho míru vzdáleností kodifikace od běžného úzu, ale od spisovného úzu. V české jazykové situaci je rozdíl mezi normativem a běžným územ primárně symptomem situace vykazující rysy diglosie (k pojmu diglosie v souvislosti s českou jazykovou situací srov. Bermel, 2010), preskriptivismus je až sekundární. Cvrček má ovšem pravdu v tom, že preskriptivismus tento stav udržuje.

Pokus o vyjádření míry preskriptivismu (oddíl C, s. 179–186) na základě porovnávání dvou různých korpusů češtiny – korpusu psaných textů SYN2005 a mluveného korpusu ORAL2006 – s normativem (zde kodifikací) je problematický z více důvodů (viz výše):

(1) Autor tvrdí, že míru preskriptivismu lze zjistit porovnáním normativu a běžného úzu, ke kterému se daný normativ váže, ale přinejmenším v případě mluveného korpusu ORAL2006 pracuje s promluvami vzniklými v situacích, pro něž daný normativ, tj. kodifikace, není určen (mluvčí by se naopak mohli vystavit nějakému typu sankce za dodržování kodifikace). To Cvrček připouští (s. 180), ale nic z toho nevyvozuje.⁵

(2) Ani zjišťování míry preskriptivismu v korpusu psaných textů (SYN2005) není příliš průkazné, a to naopak proto, že zde sankce – v podobě korektorské praxe – působí. Cvrček na to upozorňuje, když si stěžuje na nemožnost získat větší množství psaných textů, které by nebyly vytvořeny bez výrazného vlivu kodifikace. Obecnou použitelnost zvolené metody zpochybňuje na jiném místě, když poznamenává, že v hypotetickém případě extrémně sankčního prostředí, vynucovaného zákonem, by se žádný rozdíl mezi územ a normativem nemusel projevit (viz s. 70, pozn. 58). Vědomí všech metodologických úskalí však autorovi nebrání z jisté míry výskytu obecněčeských prostředků v korpusu psaných textů vyvozovat, že bez korektorských zásahů by jich bylo mnohem

⁴ Souvislost mezi preskriptivismem a vzdáleností normativu od úzu jako jeho symptomem přitom formuluje pouze jako hypotézu, ale pracuje s ní jako s faktem (s. 179).

⁵ Autor vůbec často předjímá a do jisté míry připouští námitky vůči svým tvrzením a analýzám, ale dále je příliš nezohledňuje nebo se s nimi vypořádává nedostatečně. Těžko přijatelné je to tehdy, když připouští existenci dvou teritoriálně založených variet češtiny, ale odbývá ji poukazem na převahu obecněčeských prostředků v běžném úzu a na to, že „vždycky existuje menšina, která je nějak poškozována“ (viz s. 141), nebo když připustí, že poměřovat psaný oficiální jazyk mluveným jazykem je metodologicky problematické, ale dělá to (viz s. 180).

více (s. 184). To je ovšem sporné⁶ – obecně české prvky jako *bejt* či *vo* se do psaných textů dostávají nikoli nepozorností nebo díky liberálním názorům korektora, ale většinou proto, že mají nějaké funkční opodstatnění (které lze zpravidla zahrnout pod pojem konceptuální mluvenost).

(3) Poslední, nikoli však nejmenší problém zjišťování míry preskriptivismu je praktického charakteru: k identifikaci prostředků odporujících kodifikaci na pravopisné a morfologické rovině užívá autor automatickou kontrolu pravopisu, tzv. *spellchecker*. Užívání *spellcheckeru* pro tyto účely má ovšem svá omezení. Autor uvádí dva typy faktorů, které snižují přesnost pokusu: jedny zpřesňují výsledky ve prospěch skupiny slov shodujících se s kodifikací, příkladem je homonymie kodifikovaných a nespisovných tvarů např. adjektiv, faktor druhého typu spočívá v tom, že *spellchecker* mylně zařazuje do skupiny „nesprávných“ jevů prostředky, které nezná (s. 180). Cvrček soudí, že nepřesností prvního typu je více a že se tedy zkoumaný úzus liší od normativu více, než jeho výsledky ukazují. U seznamu sta nejfrekventovanějších slov, která byla v obou zkoumaných korpusech označena *spellcheckerem* jako nekodifikovaná, ovšem uvádí, že byl „ručně upraven (byla vyloučena všechna propria a některé zkratky)“, tedy nepřesnost způsobená faktory druhého typu byla do jisté míry zmírněna. Když ale nahlédneme do seznamu těchto slov, nalezneme v něm mnoho výrazů, které kodifikované ve skutečnosti jsou: vedle hovorových tvarů *děkuju*, *pamatuju*, *tohleto*, je to stylově zcela nepříznakové skloňování *Koreje*, *Koreji* či psaní spřežek *najemno*, *statisíce* aj. Celkem jsme v seznamu slov z korpusu psaného jazyka našli 24 slov mylně označených jako nekodifikované, tj. skoro čtvrtinu. Vedle toho se ruční oprava nedotkla některých dalších výrazů, u nichž nemá příliš smysl uvažovat o kodifikovanosti, jako jsou zkratky či citoslovce. Byly výrazy označené mylně za nekodifikované ponechány v seznamu nejfrekventovanějších odchylek od kodifikace proto, že autor o jejich kodifikovanosti neví, nebo proto, že chtěl tímto způsobem „vyvážit“ nepřesnosti způsobené faktory prvního typu, tj. procento nekodifikovaných výrazů homonymních s kodifikovanými?

V případě aplikace automatické kontroly pravopisu na korpus ORAL2006 jde o porovnávání nesourodých existenčních modů jazyka: *spellchecker* se řídí pravopisnou kodifikací, transkripcí mluveného jazyka se více či méně přesně snaží postihnout výslovnost. Navíc existují jevy typické pro mluvený jazyk, jejichž podoba je kodifikována jen zčásti a výběrově (citoslovce) nebo se jich vůbec netýká (hezitační a emfatické prostředky), což neznamena, že je zakazuje či místo nich vnucuje jiné. V seznamu sta nejfrekventovanějších slov označených v mluveném korpusu jako nekodifikované tak vedle tvarů, které sice neodpovídají pravopisné normě, ale ortoepicky jsou považovány za přípustné: *sedum*, *osum*, *ste*, nalezneme také výrazy jako *né* či *jéžiš*.

Autor uzavírá oddíl C tvrzením, že „definice preskriptivismu, jak je podána v rámci TI a KMI, je falzifikovatelná a fenomén preskripcie je exaktně popsitelný“ (s. 184).

⁶ Analýza nekorigovaných textů by sice velmi pravděpodobně prokázala ještě větší rozestup mezi kodifikací a územ, ale na druhé straně nezanedbatelná část nekorigovaných psaných projevů ve veřejné komunikaci (např. i příspěvky v internetových diskusích, které vyšší komunikační funkci nemají) v zásadě dodržuje kodifikaci. Dokud nebude korpusová lingvistika operovat se souborem nekorigovaných textů s vyššími komunikačními funkcemi, nemá smysl v debatě o VVKF nekorigovanými texty argumentovat.

Domníváme se, že autorova zjištění nevyovídají příliš o preskripci a už vůbec ne o existenci sankcí, o níž svoji definici preskriptivismu opírá. Výsledky jeho pokusu ukazují primárně na existenci poměrně stabilního rozdílu mezi psaným a mluveným jazykem. Pokud jde o výskyt obecněčeských prostředků v korpusu psaných textů, jde o jev, který lze interpretovat pouze po dohledání zdrojových textů: v jakých žánrech a s jakou funkcí byly obecněčeské prostředky v těchto textech užity.

3. Kodifikace

Autor definuje kodifikaci jako každý výsledek lingvistického zkoumání (empirického a synchronního) přístupný mluvčím (s. 12; míní zřejmě určený veřejnosti). Odmítá aspekt závaznosti jako definiční rys kodifikace a rozlišuje kodifikaci preskriptivní, pro niž je charakteristická intenční imperativnost a sankcionování jazykových projevů, které se neshodují s jejím hodnocením jazykových prostředků, a kodifikaci deskriptivní, popisující, jež intenčně imperativní modalitu nemá (s. 12). Takto definované pojmy jsou v posuzované práci nástrojem polemiky, jedním ze způsobů, jak otřást výsadním postavením současné kodifikace (viz už Starý, 1995). Mimo práce Cvrčkovy a jeho předchůdců se však v české lingvistice podle naší zkušenosti uvedené pojmy v tomto smyslu neužívají a laickou veřejnost, jíž jsou kodifikace určeny především, by takové užívání výrazu *kodifikace* velmi pravděpodobně mátl.⁷

Lingvisté zpravidla neprezentují jako kodifikace všechny výsledky svého bádání určené veřejnosti a publikacím, které jsou jako kodifikace míněny a chápány, uživatelé jazyka zpravidla přisuzují nějaký stupeň závaznosti či alespoň záhodnosti. Tím, že Cvrček charakterizuje deskriptivní kodifikaci jako radící, doporučující, mívá se se základním kritériem rozlišujícím lingvistické práce určené veřejnosti. Tento rozdíl lze vyjádřit pomocí dvojice příručka a popis a spočívá v zamýšleném, či spíše prezentovaném účelu dané lingvistické práce určené veřejnosti, tj. v tom, zda má o jazyce informovat, nebo zda je míněna a především prezentována jako něco, co může/má sloužit mluvčím při produkování jejich vlastních promluv a recepci promluv jiných lidí. Na této základní rovině není z perspektivy příjemce mezi preskriptivní a deskriptivní kodifikací, jak je Cvrček definuje, rozdíl: obě mají pomáhat mluvčím při užívání jazyka, jsou instruktivní, ať již přikazují, či pouze radí.

Autor užitečně rozlišuje modalitu podání kodifikace a modalitu její recepce, když ale definuje preskriptivní kodifikaci „intenčně imperativní“ modalitou produkce a deskriptivní kodifikaci jejím „indikativním zaměřením“, užívá nesourodé charakteristiky. První vyjadřuje spíše než modalitu podání kodifikace obecné povědomí o kodifikaci jako uzákoněném jazyce, odvozené z toho, jak se kodifikace učí ve škole, jak je prezentována v knihách z kodifikačních příruček odvozených či jak je vyžadována korek-

⁷ Z dokladů nalezených vyhledávačem Google je patrné, že mimo lingvistiku má výraz *kodifikace* nesporně rys závaznosti či dokonce uzákoněnosti. Např. pro právníky nebo úředníky by nemuselo být snadné pochopit, že kodifikace (nějaké) češtiny informuje o tom, jak se tato čeština užívá, nikoli o tom, jak se užívat má. Ještě méně pochopitelná by pro veřejnost (i pro nás) byla kodifikace běžně mluvené češtiny, protože ta se od VVKF liší tím, že není regulována.

tory. Charakteristika „indikativní zaměření“ se týká jen způsobu, jak jsou výsledky lingvistické práce prezentovány veřejnosti. Tím, že autor mluví o intencně imperativní modalitě současné, preskriptivní kodifikace, vystavuje se – do značné míry oprávněné a především těžko vyvratitelné – námitce, že kodifikátoři takovou intenci (už) nemají a že na to veřejnost upozorňují (srov. např. Beneš – Prošek, 2011).

Cvrčkovy pojetí kodifikace se od převládajícího úzu dále liší tím, že zatímco jazykovědci stejně jako laici spojují kodifikaci pouze s varietou jazyka užívanou v komunikačních situacích označovaných zpravidla jako spisovné, nikoli s jazykem vůbec nebo s jinými jeho varietami, považuje Cvrček za žádoucí, aby kodifikace popisovaly, jak se píše a mluví i v jiných než ve spisovných situacích, teoreticky ve všech (viz s. 77). V protikladu deskriptivní a preskriptivní kodifikace jde tedy ve skutečnosti o rozdíl mezi kodifikací jako popisem VVKF a/nebo souborem pravidel pro její užívání, prezentovaným jako něco, čím by se měli mluvčí řídit, a co nejuplnějším popisem jazyka. Autor tedy proti sobě staví dvě entity (kodifikaci VVKF a popis češtiny), které jsou nesrovnatelné rozsahem (tam, kde kodifikace uvádí jen „spisovné“ koncovky, by popis musel uvést všechny, jejichž frekvence je relevantní), funkcemi, čtenářstvem atd.

Důsledkem zaměření kodifikační praxe a české lingvistiky vůbec na spisovný jazyk⁸ je podle Cvrčka tzv. kontrastivnost současné kodifikace. Při definici tohoto pojmu se autor odvolává na analogii s pojmem kontrastivní gramatika: „Jedná se tedy o popis na podkladě nějakého jiného systému“ (s. 97, pozn. 100). Jevy, které k pojmu kontrastivnost vztahuje, zahrnují různé vlastnosti popisu jazyka a konstituují tak různě široká pojetí tohoto pojmu: popis se děje výběrově a se zaměřením na to, v čem se často chybí, a jen na některé roviny (s. 13, s. 36), kodifikace se zaměřuje „(a) na jevy v lingvistické teorii nejpodrobněji zpracované, (b) na jevy nejsnáze objektivně (a pokud možno jednoznačně) zachytitelné a (c) na jevy prestižní, to je takové, jejichž nesprávná podoba nejspíše vyvolává záporné společenské hodnocení“ (s. 97–98, zde se autor odvolává na článek J. Krause et al., 1981), jinde spojuje kontrastivnost se zaměřením kodifikace na spisovný jazyk (např. s. 100, pozn. 106, nebo s. 160). Kontrastivnost tak může znamenat popis problémových pasáží na pozadí neproblemových, popis spisovného jazyka na pozadí „nespisovných“ variet (což zdaleka není totéž, velká většina jevů, v nichž se kodifikovaný jazyk liší od běžně užívaného, není problémová, to, že mluvčí mají problémy při jejich spontánní produkci, neznamená, že kvůli nim musí nahlížet do příruček), popis psaného jazyka na pozadí mluveného. Cvrček chápe kontrastivnost v souvislosti s kodifikací vždy jako nežádoucí. Pokud tím myslí soustředění se na jevy, v nichž mluvčí nejvíce chybují, lze s ním jistě souhlasit, je však otázka, zda se takto chápaná kontrastivnost uplatňuje v současné kodifikaci někde jinde než v Pravidlech českého pravopisu; v současných mluvnicích zcela jistě převažují výklady lingvistické teorie

⁸ Cvrček mluví např. o „nechuti české lingvistiky zkoumat běžně mluvený jazyk“ (s. 160). Přinejmenším v posledních dvaceti letech však vznikají práce, které analyzují mluvené a nespisovné promluvy, ať již jde o interpretaci nespisovných prvků v umělecké literatuře (např. Mareš, 1996), analýzu různých žánrů každodenní mluvené komunikace (např. Hoffmannová – Müllerová – Schneiderová, 1992) či popisy soudobé městské mluvy (např. Krčmová, 1981). Autor jejich existenci nebere na vědomí paradoxně nejspíše proto, že se v nich nespisovný jazykový materiál pouze zaznamenává a nevyvozuje se z něj důsledky pro kodifikační praxi.

a popis bezproblémových jevů. Pokud jde o širší pojetí kontrastivnosti, či možná lépe výběrovosti popisu,⁹ jde o neodstranitelnou vlastnost každého popisu – právě učebnice češtiny pro cizince, na něž Cvrček upozorňuje jako na vzor úplného popisu češtiny, jsou přece z definice kontrastivní. I kdyby kodifikace VVKF vycházela důsledně z úzu (ovšem „spisovného“, tj. VVKF), byla by (v tomto smyslu) kontrastivní: k jiným varietám češtiny, a to jak vůči jiným variantám daného prostředku, i vůči tomu, co je všem varietám společné. Ani rozšíření kodifikace na jiné variety češtiny, resp. na jiné typy komunikačních situací kontrastivnost popisu neodstraní a nevyhnou se jí ani kodifikace vzniklé podle zásad KMI. Autorova zmínka o tom, že „[z] ryze praktického hlediska je možné několik kodifikací vměstnat do jedné příručky, která bude zahrnovat dvě i víc oblastí jazyka“ (s. 169, pozn. 209), nasvědčuje tomu, že si uvědomuje, že kontrastivnost, resp. výběrovost kodifikace může být dána i čistě praktickými důvody.

4. Postoje

V posuzované práci se mluví o postojích mluvčích k jazykovým prostředkům (k jazyku, jeho varietám) a také o postojích lingvistů k jazykově regulační praxi a k jazyku a jeho vývoji. Dále se zabýváme jen postoji mluvčích. Z toho, jak Cvrček s výrazem *postoj* zachází, i z toho, že se v práci neodkazuje na žádnou odbornou literaturu k problému a neuvádí se žádná definice postojů, usuzujeme, že daný výraz používá v zásadě neterminologicky.

Kdyby autor vyšel ze sociální psychologie, která rozlišuje kognitivní, emotivní a konativní složku postojů (viz např. Nakonečný, 1999), jistě by svoji argumentaci v takové míře nestavěl na existenci rozporu mezi názory a jednáním. Tento rozpor je totiž pro postoje typický a je třeba jej zkoumat. Odmítat deklarované postoje k jazykovým prostředkům jako nereálné nebo méně reálné je stejně naivní jako vyvozovat závěry o užívání anebo statusu nějakého prostředku pouze z postojů elicitovaných dotazníkovými výzkumy.

Autorův hodnotící přístup k jazykové realitě je nejlépe vidět na jeho zacházení s dvojicí výrazů (pokud nijak nedefinuje postoje, lze stěží mluvit o termínech) deklarativní a reálné postoje: „Reálné postoje mluvčích k jazykovým prostředkům se odrážejí v jejich úzu, ačkoli jsou mnohdy neuvědomované. Naproti tomu deklarativní postoje se v úzu projevit nemusejí, v anketě nebo dotazníku při přímé evaluaci konkrétních jevů jsou však mluvčími projevovány“ (s. 14, srov. též s. 146).

Za deklarativní postoje autor zdá se považuje názory na jazykové prostředky, jejich hodnocení. Z textu není úplně jasné, jestli nemíní jen názory vyjádřené v lingvistických dotaznících (potom by ovšem celý výklad o postojích byl jen povšechnou kritikou této metody a práce se získanými daty), v každém případě se o hodnocení a názorech na jazykové prostředky, které mluvčí vyjadřují v běžných komunikačních situacích,

⁹ Zaměření kodifikace na jevy v lingvistické teorii v dané době nejpodrobněji zpracované a nejsnáze objektivně zachytitelné a upřednostňování popisu některých jazykových rovin před jinými vystihuje asi vhodněji termín výběrovost než kontrastivnost.

nezmiňuje a nezabývá se jimi. Názory a hodnocení vyjádřené v konkrétních komunikačních situacích jsou však stejně reálné a relevantní jako nemetajazykové jednání aktérů těchto situací a někdy ovlivňují jazykové chování mluvčích (vedou k opravám a sebeopravám). Příkladnějším z tohoto hlediska je tedy distinkce reálné vs. deklarativní postoje zavádějící.¹⁰

S tím, co Cvrček nazývá reálnými postoji, jsou spojeny dva problémy: (a) v tom, co děláme, se jistě postoje, jejich složka konativní (viz výše), nějak odrážejí, rozhodně ale ne tak přímočaře, jak to autor prezentuje. V jazykovém jednání mluvčích v konkrétních komunikačních situacích se mohou odrážet jejich postoje nejen k danému jazykovému prostředku, ale také např. k „spisovnému“ jazyku či jiné varietě, komunikačnímu partnerovi, prostředí, situaci atd.; (b) pokud platí, že se v úzu odrážejí reálné postoje, je vyjádřením postoje k nějakému prostředku každé jeho užití. Usuzuje-li tedy Cvrček z užívání nekodifikovaných prostředků na reálné postoje k nim, neměl by užívání kodifikovaných prostředků bagatelizovat poznámkami o tom, že jsou výsledkem působení školy, práce korektorů, přizpůsobení se preskriptivismu apod. Pokud se reálný postoj odráží v úzu, pak užití kodifikovaného prostředku (máme na mysli především ty, u nichž je rozpor mezi kodifikovanou a nekodifikovanou variantou pocítován nejsilněji) buď neodráží reálné postoje daného mluvčího (jak to ale dokázat?), nebo postoj tohoto mluvčího k danému prostředku není reálný.

Představa, že z úzu (rozuměj z korpusu) lze zjišťovat reálné postoje mluvčích k jazykovým prostředkům, by byla problematická i tehdy, kdyby autor považoval jazykové jednání odpovídající kodifikaci za odraz stejně reálného postoje jako jednání nekodifikované. Ne každý moment lidského jednání lze totiž spojit s projevem nějakého postoje, v jednání se projevují i zcela automatizované zvyky a také kompetence (ta zvláště, pokud jde o vztah k VVKF, resp. pokud jde o situace, v nichž se užívání této variety očekává). Je přece rozdíl, jestli něco píšeme či říkáme určitým způsobem, protože to jinak neumíme, nebo proto, že víme, že se to tak podle kodifikace ne/má dělat. Tam, kde není varianta, postoj projevoval nelze (to konstatuje i autor, viz s. 151, pozn. 185), ale ani u variantních prostředků nemůžeme pouze z úzu zjistit, zda mluvčí užitím jedné varianty projevuje nějaký postoj a jaký.

Úskalí dotazníkové metody zjišťování postojů mluvčích k jazyku není jen v tom, že takto zjištěné postoje se často neodrážejí v úzu, ale také v tom, že jsou někdy zjišťovány postoje k jevům, k nimž respondenti do té doby, než jim byl předložen dotazník,

¹⁰ Rozpor mezi deklarativními a reálnými postoji mluvčích k současné kodifikaci jazyka autor přirovnává k rozporu mezi veřejně projevovaným vztahem k vládě a ideologii KSČ a skutečnými postoji občanů socialistického Československa. Tyto oblasti jednání se ale liší nejen tím, že tlak komunistické ideologie (represivního aparátu) a tlak současné kodifikace jsou nesrovnatelné (s. 151, pozn. 185). Příkladem deklarativních postojů občanů ke komunistickému režimu je autorovi hypotetický průzkum veřejného mínění, v němž by patrně většina tázaných režim podpořila; za skutečné postoje považuje názory projevené v soukromí a to, že většina občanů do KSČ nevstupovala. Avšak i členové KSČ se často v soukromí vyjadřovali o režimu kriticky, vyprávěli si politické anekdoty atp. – co bylo v těchto případech deklarativním postojem a co postojem reálným? Nakolik lze v situaci, kdy i to, že lidé pracují, je vydáváno za výraz podpory režimu, vůbec rozlišit mezi jednáním a jakýmkoli typem postojů? Zvolená analogie tak spíše ukazuje problematičnost autorova pojetí reálných a deklarativních postojů, než aby uvedenou distinkci osvětlovala.

žádný uvědomovaný postoj neměli; postoje jsou tak dotazníkem vlastně vytvářeny. (Je např. pravděpodobné, že většina mluvčích češtiny nemá žádný postoj k užívání variant genitivu singuláru typu *popel/popela/popelu* a postoj si vytvoří až v okamžiku, kdy jsou na něj tázáni.) Zjišťování postojů z úzu ovšem v tomto ohledu čelí podobnému problému. Jestliže např. Cvrček důsledně užívá v posuzovaném odborném textu tvary *můžou* či *lingvisti*, lze to interpretovat jako implicitní vyjádření jeho postoje (zvláště pokud víme, že autor je český lingvista a jeho práce mj. kritizuje současnou kodifikaci). Co ale vysoudíme o postojích autora textu, v němž nalezneme např. 55 % jedněch tvarů a 45 % druhých? A pokud najdeme tvar *můžou* v slohové práci desetiletého dítěte a v dopise člověka se základním vzděláním, máme z toho usuzovat, že tito pisatelé mají k tomuto tvaru stejný postoj jako Cvrček? Pokud by se autor držel své argumentace, musel by říct, že jde o projev téhož reálného postoje; podle nás lze o těchto třech případech říct s jistotou jen to, že jde o tři výskyty téže formy v nejobecněji pojatém úzu.

Kdybychom se rozhodli považovat užívání určitých prostředků v nějaké promluvě za projev postoje mluvčího k nim, vyvstaly by před námi další obtížně řešitelné problémy. Na jaký postoj, resp. hodnocení budeme z užití usuzovat? Že je daný prostředek správný (záhodný/noremní), že se mluvčímu líbí, že jiný nezná nebo že je použitelný v daném kontextu? Domníváme se, že poslední charakteristika – použitelnost – je maximum toho, co lze z úzu zjistit.¹¹ Bez kvalitativní analýzy, tj. bez znalosti komunikačních situací, se z úzu o postojích mluvčích mnoho nedozvíme. V mnoha případech však nepomůže ani kvalitativní analýza, protože mluvčí k některým jevům žádný postoj nemají¹² nebo jim ho analytici nejsou schopni přisoudit. Skutečnost, že se postoje mluvčích vyjadřované (nejen) v lingvistických dotaznících odlišují od jejich vlastního úzu, je jako argument pro nereálnost deklarovaných postojů nedostatečný mj. proto, že mluvčí přímo dotazovaní na svůj názor na jazykové prostředky či obecně na stav jazyka nemusí hodnotit vlastní úzus – většinou své hodnocení vztahují k jazyku užívanému ve veřejné sféře a na něj kladou vědomě vyšší nároky, aniž by v tom pocítovali nějaký rozpor. To, že hodnotíme i výkony, kterých sami nejsme mocni, je přece běžné. Stejně jako je fotbalový fanoušek schopen zhodnotit výkon reprezentanta, hodnotí mluvčí, který má aktivní zkušenost jen s každodenní komunikací, projevy veřejně činných lidí.

5. Norma

Podle Cvrčka jsou v současné české jazykově regulační praxi někdy za základní definiční rys normy považovány postoje mluvčích (s. 157) a za normu je vydáván „soubor deklarativních postojů“ (s. 148). To je značně silné tvrzení. Autor má pravdu, když

¹¹ V rámci autorova pojetí tento metodologický problém samozřejmě neexistuje, protože reálné postoje ztotožňuje s územ a výzkum postojů zřejmě s jejich kvantifikací.

¹² Obdobný metodologický problém vyvstává i v souvislosti s předmětem zkoumání TI: „Teorie intervencí zkoumá, jaká je v daném prostředí činnost kodifikačních autorit (jazykových odborníků, lingvistů, kodifikátorů, ale i zákonodárců a politiků), jakým způsobem se k těmto autoritám a výsledkům jejich práce staví mluvčí a jak je tímto vztahem ovlivněn jazyk“ (s. 14). Jak ale zkoumat, jak se mluvčí stavějí ke kodifikačním autoritám a výsledkům jejich práce?

říká, že v TJK nastává postupem času jistý odklon od úzu a že se v české lingvistice začalo užívat postojů mluvčích jako argumentu ve prospěch statu quo. Stejně tak je pravda, že se s těmito postoji zachází často výběrově a účelově. To ovšem není totéž jako zakládat normu na deklarativních postojích. Autor k tomuto závěru zjevně dospěl ztotožněním postojů a reflexe: „Z předložených definic normy vyplývá, že norma je založená na reflexi jevů, tedy na postojích mluvčích k jazykovým prostředkům“ (s. 146). Reflexe a postoje však nejsou totéž.

Cvrček přijímá reflexi jako definiční rys normy, ovšem pod podmínkou, že způsob reflexe jazykových jevů mluvčími je zjišťován z reálných postojů (s. 153), z toho, „co se skutečně dělá, nikoli to, o čem se pouze soudí, že by bylo záhodné dělat“ (s. 156–157). Ztotožněním reálných postojů s územ dospívá nakonec k tomu, že i norma je redukovatelná na úzus a je tak coby článek mezi územ a kodifikací vlastně zbytečná: „úzus je to, co děláme, a v tom se odráží i to, jak prostředky reflektujeme. Neexistují reálné postoje mimo úzus mluvčích. Rozdíl mezi územ a normou je tedy především v tom, že v úzu se vyskytují jevy řídké, periferní, zatímco norma představuje především frekventované centrum“ (s. 156, pozn. 190).

Celý výklad o normě a postojích tak vlastně směřuje k popření relevance obou pojmů pro popis jazykové situace: autor zavádí distinkci mezi reálnými a deklarativními postoji, podle níž klasifikuje i různá pojetí normy, argumentuje pro pojetí založené na reálných postojích, které ztotožňuje s územ, a tím redukuje normu na úzus.¹³ Ztotožněním normy s frekvencí jevů v nějaké situaci popírá i svůj předchozí souhlas s definicí normy na základě reflexe jako distinktivního rysu odlišujícího normu od úzu; viz „[n]ení možné pochybovat, že v případě normy jde o moment reflexe“ (s. 153).

Za ahistorické považujeme tvrzení, že pojem spisovná norma (jako mezičlánek mezi územ a kodifikací) byl v TJK zaveden proto, aby nebyla zřejmá preskriptivnost kodifikace, již její protagonisté kritizovali u puristů, ale zároveň sami uplatňovali (viz s. 109). Pojem spisovná norma, zvláště jako povědomí vzdělaných vrstev o spisovném jazyce, byl zaměřen proti puristickým kritériím historické správnosti a přímočaré pravidelnosti. Argumentem proti sblížení spisovného jazyka s lidovým se spisovná norma stala přibližně v době prvního velkého sporu o obecnou češtinu v Slově a slovesnosti na počátku 60. let 20. století. V 30. letech byla spisovná norma vymezována jednak jako soubor jazykových prostředků pravidelně užívaných a pocítovaných jako závazné, jednak jako povědomí vzdělaných vrstev. V pojetí spisovné normy se tak už od počátku objevuje podvojnost:¹⁴ norma jako povědomí vzdělaných vrstev je kognitivní povahy, norma jako soubor pravidelně užívaných prostředků, které jsou pocítovány jako závazné, je stejně jako úzus materiální povahy, je jeho výsečí. Formulace „pocítovaných jako

¹³ Viz s. 158: „Reálné postoje a z nich odvozená norma jsou tedy redukovatelné na úzus. Celý myšlenkový koncept jazykové normy se tak stává pro KMI zbytečným, resp. ne nutným (ačkoli konstruovatelným), jelikož přechod z úzu do kodifikace se nemusí dít přes mezistupeň normy (s drobnou teoretickou obměnou, kdy se zanedbává languová povaha normy a potažmo kodifikace v opozici k parolové povaze úzu, viz klasifikace chyb, s. 106).“

¹⁴ Na podvojnost pojetí normy v Pražské škole, totiž jako normy jazykové a normy spisovné, poukázala poprvé Iva Nebeská (1996). Zde nám jde o něco jiného.

závazné“ vnáší sice i do druhého pojetí kognitivní aspekt, ono *pocitovaných* se však často ve vymezeních spisovné normy vytrácí a norma pak snadno splývá s kodifikací (viz ještě dále).

S touto podvojností normy se v TJK od počátku zacházelo dost utilitárně: purismu bylo vytýkáno, že nedbá povědomí vzdělaných vrstev, v úvahách o dotváření spisovné normy byla však norma pojímána jako soubor prostředků, který je třeba doplnit, a vůbec se nepředpokládalo, že by vzdělané vrstvy zásahy lingvistů nemusely akceptovat. Pro poválečnou TJK je charakteristické, že kodifikátoři argumentují územ, resp. částí (spisovného) úzu, pokud proti němu nemají jiné (rozuměj hlavně systémové) námítky (k tomu srov. s. 56), tj. předpokládají, že znát úzus znamená znát normu. Normou jakožto povědomím uživatelů, tj. její odlišností od úzu, argumentují jen proti pospisovňování obecněčeských prostředků, nikoli např. při výkladu toho, proč se některý z jejich zásahů (např. snaha o racionalizaci v pravopisu) setkal s nesouhlasem uživatelů.

Cvrček pojímá úzus jako redukci ze systému, normu jako redukci z úzu a kodifikaci jako redukci z normy (s. 107–109), kritériem této redukce mu je vždy frekvence – normu obecně (na rozdíl od lokálních, situačních norem) definuje jako frekvenční špičku úzu (s. 109). Jeho pojetí normy je tak na rozdíl od TJK konsekvantně materiální, nekognitivní.

Přechody mezi jednotlivými rovinami Cvrček definuje vždy kvantitativně, bez bližší charakteristiky, a proto celkem přirozeně považuje mezičlánek normy pro tvorbu kodifikace za zbytečný a dospívá k závěru, že norma je vlastně totéž co úzus, jen z jiné perspektivy (*langue/parole*). Předpokladem tohoto pojetí je odmítnutí útvarového chápání národního jazyka: autor při výkladu vztahu mezi systémem, územ, normou a kodifikací předesílá, že „variety češtiny mají za základ společný systém (*langue*) a společný úzus“ (s. 107).

Redukce systému na úzus se děje na základě frekvence, v případě přechodu od úzu k normě se však situace u normy lidového jazyka a normy (jakékoli) variety s vyššími komunikačními funkcemi liší. První skutečně je redukcí z úzu na základě frekvence, u druhé se však redukce děje nejen na základě frekvence, ale vždy také na základě povědomí o systému, jehož zdroji jsou vlastní zkušenost s užíváním jazyka a metajazykové informace, zprostředkované zvláště školou a médii. Stávající kodifikaci češtiny tak lze považovat za redukci normy, či spíše spisovného úzu. Kritérii této redukce jsou: (a) frekvence; (b) to, co kodifikátoři vědí o systému češtiny; (c) to, co podle jejich představ uživatelé potřebují a/nebo znají; (d) předchozí kodifikace. Některé zásahy lingvistů nejsou redukcí spisovné normy (a spisovného úzu), ale naopak pokusem o její doplnění či modifikaci.

U jiných variet než variety s vyššími komunikačními funkcemi lze vycházet z toho, že většinový výskyt nějakého prostředku v daném úzu je důkazem jeho noremnosti. Totéž lze v absolutní většině případů předpokládat i u normy VVKF (pokud se ovšem vychází důsledně z jejího úzu). Stejně jako nelze počítat s tím, že se to, co bylo kodifikováno, stane automaticky noremní, nelze předpokládat ani to, že to, co je součástí spisovného úzu, je noremní. To platí zvláště o jevech, které někteří lingvisté už dlouho navrhuji kodifikovat, ale i o některých jevech, které kodifikovány už jsou (např. již zmi-

ňovaný tvar *můžou*). To, zda je prostředek převažující nebo významně přítomný ve spisovném úzu noremní, je nejisté, pokud (lze vysledovat, že) jsou uživatelé pocíťováni regionální či generační rozdíly¹⁵ v jeho užívání nebo pokud jsou považovány za adekvátní pouze v mluveném jazyce.¹⁶ Noremní pak zcela určitě není totožné s uzuálním tam, kde kodifikátoři s odkazem na nesystémovost a/nebo nenoremnost daného prostředku nerespektují, že se pravidelně a delší dobu vyskytuje ve „spisovných“ projevech, a uživatelé se jejich hodnocením při aktivním či pasivním užívání tohoto prostředku řídí nebo si alespoň myslí, že by měli. Tento stav je jistě nedobrý, ale každá úvaha o změně regulační praxe z něj musí vycházet, ne jej odmítat jako nepřirozený.

Cvrček kritizuje na pojetí normy v TJK především to, že je kodifikace chápána jako normotvorná, že pojmy norma a kodifikace u některých autorů splývají a že lingvisté do normy spisovného jazyka zasahují. Poslední výtka míří poněkud do prázdna – s lingvistickými zásahy do spisovné normy není třeba souhlasit, ale těžko je lze považovat za důkaz nejasného vymezení pojmu norma v TJK, protože její tvůrci se k zasahování lingvistů do normy otevřeně hlásili a považovali je za jeden z rozhodujících rysů odlišujících normu lidového jazyka od normy spisovné.

Je pravda, že někteří čeští lingvisté (nikoliv tvůrci TJK) někdy nerozlišují mezi normou a kodifikací. Příčinu ztotožňování obou pojmů lze hledat jednak v definici normy jako souboru prostředků pravidelně užívaných, která vede k opomíjení kognitivního aspektu normy, jednak ve skutečnosti, že mimo lingvistiku se výraz norma běžně používá ve smyslu pravidlo, předpis, zákon.¹⁷ Pozastavuje-li se však autor nad tím, jak může kodifikace normu zároveň zjišťovat i stanovovat, jde o nedorozumění – kodifikace ovlivňuje normu zpětně, svým působením na uživatele/čtenáře příruček (je samozřejmě otázka, zda *stanovovat* je v této souvislosti nejhodnějším slovesem). V tomto smyslu je kodifikace – pokud jde o VVKF – normotvorná vždy, zvláště však tam, kde mluvčí nemají dostatečnou oporu v úzu (např. skloňování a pravopis cizích slov) nebo kde se jejich obvyklé vyjadřování rozchází s kodifikací. Na tom by zavedení „deskriptivních“ kodifikací asi nic nezměnilo, protože jedině uživatelé VVKF jsou zvyklí orientovat se ještě podle něčeho jiného než podle vlastního povědomí o úzu a také si uvědomují, že jsou komunikační situace, ve kterých s vlastním jazykovým povědomím nevystačí.

Skutečnost, že každá kodifikace je normotvorná, a tedy by jí byly i (úměrně svému vlivu) Cvrčkem navrhované deskriptivní kodifikace, je také argumentem proti autorovu tvrzení, že změna jazykově regulační praxe neznamená zásah do jazyka, změnu

¹⁵ Možná i další, ale nikoliv sociální: VVKF, o níž nám tu jde, sama o sobě implikuje určité sociální charakteristiky, schopnost aktivně ji užívat je sociálním kapitálem svého druhu.

¹⁶ V takových případech je začlenění daného prostředku do kodifikace (nebo jeho ponechání v ní) straněním jedné skupině (smysl to má jen tehdy, pokud je ona skupina loajální ke kodifikaci). Jako lepší řešení se jeví uvádění dubletních tvarů s charakteristikami typu „užívaný na Moravě“ nebo „užívaný mladšími lidmi“. Ty by poskytly mluvčím jistě lepší orientaci než charakteristika „hovorový“, která je hodnotící a/nebo slouží lingvistům k naznačení vývoje spisovného jazyka.

¹⁷ O nejasnosti vymezení svědčí i používání termínu *normativní* (normativní mluvnice = kodifikovaná) vedle *noremní*, tj. odpovídající normě (srov. Akademický slovník cizích slov, Petráčková – Kraus et al., 1995). Na ztotožňování normy s kodifikací ukazuje také to, že se zdůrazňuje jen předcházení normy před kodifikací. Existují totiž případy, kdy se norma, přesněji řečeno někteří její nositelé, za kodifikací zpožďují.

v jeho užívání.¹⁸ Existuje-li v českém jazykovém prostředí *diktát*, muselo by se vzdání se tohoto diktátu nějak projevit v jazykové praxi.

Zkoumání normy jako povědomí mluvčích o jazyce a jeho užívání je samozřejmě spojeno se značnými metodologickými problémy. Už bylo řečeno, že teorie spisovného jazyka povědomím vzdělaných vrstev spíše argumentuje proti kritikům kodifikace, než aby se je pokoušela zkoumat; výjimkou jsou dotazníkové průzkumy prováděné v posledních desetiletích, ty jsou však podle Cvrčka nereprezentativní a metodologicky sporné (viz s. 61).

Zkoumat příslušnost jazykových prostředků ke spisovné normě nelze ani z pozic korpusové lingvistiky, protože norma není jen redukcí z úzu na základě frekvence – povědomí uživatelů spisovného jazyka je utvářeno tím, co o něm vědí, co se o něm učili, různými publikacemi, mluvními vzory atd. Problematičnost předpokladu, že úzus poskytuje dostatečné informace o normě, by se mohla (ale samozřejmě nemusela) ukázat, kdybychom analyzovali výskyty nějakého jevu zachycené v korpusu v jejich původních komunikačních kontextech. Odmítá-li tedy Cvrček normu jako článek mezi územ a kodifikací proto, že ji (z hlediska paradigmatu korpusové lingvistiky) považuje za nezjistitelnou, má to své opodstatnění. Podle našeho názoru se však zásadně mylí, když ztotožňuje normu s územ.

Vynechat při kodifikování mezičlánek normy mj. znamená, že kodifikační proces nebude kopírovat jazykovou realitu, protože (i podle Cvrčka) mluvčí normy evidentně mají a řídí se jimi. Tyto normy jsou kognitivní povahy a právě to je odlišuje od úzu i kodifikace. Jsou povědomím o jazyce a jeho užívání (v určité komunikační oblasti) a jsou primárně individuální: normy jednotlivců se liší v závislosti na věku, regionální příslušnosti a sociální skupině a během života se proměňují. Norma určité variety je povědomí jejích typických uživatelů, resp. těch, kteří typicky zaujímají komunikační role v nějakém souboru komunikačních situací. Tyto normy se mohou u jednotlivců i celých skupin do značné míry rozcházet s tím, co Cvrček nazývá „běžným územ“. Normu vůbec si lze představit jako povědomí zcela zprůměrovaných uživatelů (mluvčích, jejichž jedinou charakteristikou je, že čeština je jejich rodný jazyk/jazyk, který používají nejčastěji) o češtině, patřilo by do ní povědomí mluvčích o celkové jazykové situaci, o ko/existenci variet, kombinování prostředků z jednotlivých variet atd.

Takto chápaná norma je spíše než souborem pravidelně užívaných prostředků souborem charakteristik těchto prostředků a – to považujeme zvláště pro současnou mluvenou češtinu za zásadní – také kombinací těchto prostředků (srov. Homoláč, 1998; Homoláč – Nebeská, 2000). Mluvčí mají jednotlivé prostředky spojeny s jistým souborem charakteristik (např. „mluvené“, „to se teď říká“ atd.), utvořeným na základě zkušenosti s užíváním jazyka a v případě variety s vyššími komunikačními funkcemi také na základě více či méně soustavně získaných (získávaných) informací o jazyce a jeho užívání. Tyto charakteristiky musí dané jazykové společenství do značné míry

¹⁸ Srov. „KMI staví na předpokladu, že preskriptivní kodifikace není součástí jazykové situace v tom smyslu, že by snahy o minimalizaci intervenčního tlaku byly zdrojem intervence do jazyka“ (s. 51; srov. též s. 126, pozn. 150).

sdílet, ale jednotliví mluvčí je nemusí nutně popisovat stejnými slovy nebo stejně reflektovat. Jednotlivci či celé skupiny se dále liší tím, jakou přisuzují jednotlivým kritériím váhu. Proměnou souboru charakteristik a/nebo proměnou váhy jednotlivých charakteristik lze uspokojivě vysvětlit proměny norem interindividuálních i individuálních, a to včetně případů, kdy kritizujeme něco, co sami děláme.

6. Spisovnost

V úvodním přehledu pojmů Cvrček o spisovnosti píše: „S tímto termínem nepracuje Teorie intervencí. Koncept minimální intervence se vůči němu kriticky vyhraňuje“ (s. 13). Toto rozhodnutí je velmi problematické, protože varieta tradičně nazývaná spisovný jazyk je mimo privátní komunikaci nejdůležitější a jako taková je předmětem zájmu lingvistů a – nejen vnuceného – zájmu mluvčích. KMI snad pojem spisovný jazyk odmítnout může, ale TI s ním nebo s nějakým jeho ekvivalentem pracovat musí.

Cvrček má jistě pravdu v tom, že vymezení spisovného jazyka a zvláště zacházení s tímto pojmem ve změněné poválečné situaci je spojeno s mnoha problémy a nedůslednostmi, ale jeho kritika východisek TJK není vždy přesná. Není např. pravda, že není zřejmé její pojetí spisovného jazyka – jeho podstatou (použijeme-li Cvrčkův výraz) je úzus vzdělaných vrstev za posledních padesát let, resp. ona varieta s vyššími komunikačními funkcemi, kultivovaná, k níž mají mluvčí uvědomělý vztah a jejíž podobu ovlivňují lingvisté. To, že se dnes rozpor mezi deklarovaným funkčním přístupem a strukturním, částečně jen historickým vymezením spisovného jazyka jeví velký, nebo dokonce nesmiřitelný, je jiná věc. Za oprávněnější považujeme výtku, že TJK nedefinovala cíl kultivačního úsilí (viz 2.5.3). Definovala jej, ale dost obecně – byl jím jazyk poskytující mluvčím prostředky pro všechny potřebné funkce. S výtkou, že neměla metody, jak si úspěšnost zásahů do jazykové praxe ověřovat, by se pak i podle našeho názoru měli současní protagonisté TJK určitě nějak vyrovnat.

Není bohužel jasné, zda autor odmítá pouze termín spisovný jazyk, resp. způsob jeho vymezení v TJK a zda TI a KMI nějak počítají s funkční či sociální varietou národního jazyka, kterou má pojem spisovnost v TJK – se všemi s tím spojenými problémy – postihovat. Na jedné straně totiž konstatuje, že existence variety s vyššími komunikačními funkcemi je jazykovou univerzálií (s. 69), mluví o „běžném úzu některých ‚spisovných‘ situací“ (s. 70) a „deskriptivní“ kodifikace se mají podle něho vztahovat k různým komunikačním situacím/potřebám mluvčích, na druhé straně často posuzuje z pozice „jazyka vůbec“ výroky lingvistů, kteří zřejmě měli na mysli „spisovný jazyk“, resp. „spisovné“ situace.¹⁹

Nejasné je také to, zda autor akceptuje ideu útvarového rozlišení národního jazyka: na s. 117 píše o „nesamozřejmém předpokladu útvarového chápání češtiny“ a v souvis-

¹⁹ Např. v polemice s názorem Z. Palkové, že dodržování relativně pevného standardu usnadňuje percepci mluveného projevu, vysvětluje časté porušování kodifikace v běžném rozhovoru tím, že srozumitelnost nemusí být vždy jediným ani hlavním cílem komunikace (s. 139). Nebere však v potaz, že autorce nejde o „běžný rozhovor“, ale o situace, v nichž je značná vzdálenost mezi kontextem mluvčího a recipienty promluvy, tj. o komunikační situace zpravidla považované za spisovné.

losti se svým návrhem klasifikace jazykových chyb předesílá: „[p]řijatým předpokladem této klasifikace je fakt, že variety češtiny mají za základ společný systém (langue) a společný úzus. Na těchto ‚rovinách‘ tedy neuvažují ve schématu útvarů [...]“ (s. 107). Na druhé straně se zmiňuje o existenci variety s vyššími komunikačními cíli (viz výše) nebo říká, že „[v] případě minimálně intervenčního prostředí je při popisu jazyka jako celku východiskem úzus, v případě ‚částečných popisů jazyka‘ (popis variety spjaté s komunikační situací či funkcí) je norma těsně svázána jak s územím, tak s komunikační funkcí/situací“ (s. 109–110).

Pokud by autor úvarové pojetí opustil, mělo by rozhodnutí nepoužívat pojem spisovný jazyk opodstatnění a úzus by skutečně byl jedinou „autoritou“. Pokud úvarové dělení národního jazyka akceptuje, je na základní rovině uvažování o tomto problému jedno, jak se varietě s vyššími komunikačními funkcemi bude říkat. Od jiných variet ji neodlišuje kodifikovanost, ale to, že je předmětem standardizace, že mluvčí jsou srozuměni s tím, že je předmětem standardizace, že si ji osvojují nejen prostou nápodobou, ale také učením. Je to také varieta, jejíž (relativní) jednota je nějak reflektována a posuzována jako hodnota svého druhu; u ostatních úvarů je domníváme se jednotnost vnímána jako samozřejmá, popř. jako rys teritoriální či nějaké jiné identity jejich mluvčích.

Podle Cvrčka neznámá pojem spisovnost v současnosti nic jiného než kodifikovanost (s. 90). Připouštíme, že se to mnoha mluvčím, učitelům a zřejmě i některým lingvistům tak jeví, dvojici pojmů kodifikovanost a spisovnost přesto považujeme za užitečný nástroj analýzy jazykové situace. V současné době se totiž v komunikačních situacích, kde se vyžaduje nebo předpokládá užívání variety s vyššími komunikačními funkcemi, tj. ve spisovném úzu, vyskytují následující jazykové prostředky (výčet určitě není úplný):

(1) Prostředky, resp. elementy (tj. formy, význam a kombinace a souvškyty více forem, významu a formy atd.; viz Nebeská – Homoláč, 2000) kodifikované a současně noremní a uzuální

Pokud uživatelé nemají pochybnosti o příslušnosti těchto elementů k VVKF a ani o jejich formě, pojmy spisovnost a kodifikovanost opravdu znamenají totéž. Tyto prostředky jsou neproblematickou součástí spisovné normy, tj. povědomí uživatelů VVKF, a velká část z nich i normy češtiny vůbec, tj. povědomí většiny mluvčích češtiny / součástí většiny útvarů – např. význam či 2. sg. slova *voják*, 7. sg. fem. v kombinaci adjektivum+substantivum atd.

(2) Prostředky kodifikované, ale neuzuální a nenoremní

Jde o „vyhaslé“ součásti kodifikace, např. Stichův oblíbený pravopisný příklad *zpozvdáli*, tj. prostředky, u nichž je minimální povědomí o tom, že jsou kodifikovány. Tyto prostředky představují neproblematickou periférii spisovnosti. Až na některé profesionální uživatele by nikdo nezaznamenal ani jejich vyřazení z kodifikace, ani zařazení užívané alternativy.

(3) Prostředky kodifikované, více či méně noremní, ale neuzuální nebo „problematicky uzuální“

Existenci těchto prostředků dokazuje rozdíl mezi korigovanými a nekorigovanými texty – jde např. o tvary přechodníků podle rodu a čísla, ale také absence čárky na

konci vložené vztažné věty. Tyto prostředky uživatelé považují za správné/spisovné, ale současně jsou ochotni akceptovat nebo i sami tvrdit, že je z různých důvodů (mluví se o „nepozornosti“, „nedbalosti“, „nevzdělanosti“) mnoho lidí včetně jich samých neužívá. Pokud jde např. o přechodníky, je tento stav neblahý, kodifikační autority však tento názor evidentně nesdílejí, protože Internetová jazyková příručka Ústavu pro jazyk český AV ČR (viz <<http://prirucka.ujc.cas.cz/>>), silný konkurent všech dosavadních i budoucích jazykových příruček, sice píše, že mají „charakter knižní až archaický“, ale nezmiňuje se o tom, že se ve spisovných projevech často užívají absolutní tvary. Pokud jde o nepsání čárky na konci vložené vztažné věty a jiné jevy, kde na rozdíl od přechodníků nelze argumentovat tím, že kodifikace spisovné češtiny nerespektovala již proběhlé vývojové změny, má – domníváme se – stále smysl argumentovat racionální kodifikovaného řešení.

4) Prostředky nekodifikované, ale noremní a uzuální

Příkladem je psaní *shlédnout* ve významu ‚vidět film‘; *víc/více jak* místo *více než* (další doklady lze nalézt např. v knize Cuřina a Novotného, 1987; úmyslně uvádíme letitou publikaci konformní s TJK). Tyto prostředky zůstávají nekodifikovány z důvodu zpoždování kodifikace za územ a normou (viz formulace typu ‚ještě/zatím není kodifikováno‘), proto, že tvůrci kodifikace nepovažují jejich užívání a/nebo povědomí o nich za ustálené, nebo proto, že je odmítají jako nesystémové.

Do této skupiny patří i prostředky, které byly z kodifikace vyřazeny nebo v ní přežívají, např. psaní předložky s druhým pádem pro vyjádření významu ‚z povrchu pryč‘. Cvrček případně poukazuje na problematičnost vypouštění prostředků z kodifikace (viz s. 119). Jeho kritika by byla ještě pádnější, kdyby argumentoval nejen uzuálností, ale také noremností. Prostředek vyřazený z kodifikace by měl být vnímán jako nespisovný teprve tehdy, až nebude součástí spisovné normy a spisovného úzu. Prostředek, který je součástí spisovného úzu, ale (ještě) není zařazen do kodifikace, by měl být považován za nespisovný jen tehdy, pokud není součástí spisovné normy.

Uzuální prostředky, které v kodifikaci nahradily původní prostředky či byly přijaty jako dublety, nemusí být nutně plně noremní (to zřejmě stále ještě platí pro infinitiv *mocť*, viz 24 990 výskytů *budou mocť* vs. 550 000 výskytů *budou moci* nalezených vyhledávačem Google). A zcela určitě nejsou (zpočátku / dlouhou dobu) noremní prostředky, jimiž se lingvisté – zvláště v pravopise – snaží docílit větší racionalizace či snadnosti užívání (viz např. psaní velkého písmene po předložce v místních názvech, psaní krátkého vokálu v přejatých slovech). V prvním případě se argumentuje převládajícím územ, v druhém jeho rozkolísaností, nejistotou mluvčích či častým chybováním. Na konci je ale pokaždé kodifikační autorita, která v případě nutnosti argumentuje zvl. tradicí a ne/systémovostí.²⁰

(5) prostředky nekodifikované, uzuální / významně zastoupené v úzu, ale ne plně noremní, resp. prostředky, u nichž není jasné, zda jsou noremní, a/nebo jejichž hodnocení je závislé na nějaké složce (složkách) komunikační situace

²⁰ Viz Cvrčkovy argumenty proti tomuto kritériu na s. 57.

Status těchto prostředků je nejasný, resp. se o něj dlouhodobě vede spor, obvykle vnímaný jako spor mezi stoupcem a odpůrcem pospisovňování obecněčeských prostředků. V současnosti by snad bylo nejlépe omezit se na konstatování, jak jsou časté, a pak zkoumat, na jakých proměnných je jejich užití a/nebo hodnocení závislé, resp. hledat obecně přijatelné způsoby, jak ukázat ne/noremnost nějakého prostředku ne na meta-jazykových výrociích vypojených z reálných komunikačních situací, ale na jednání mluvčích v konkrétních jazykových situacích.

To, co je tradičně nazýváno spisovnost, je podle nás třeba chápat jako střechovou charakteristiku nějakého elementu, utvářenou dílčími charakteristikami jako celonárodnost, psanost, formálnost, připravenost, monologičnost, záměr mluvčího, resp. připravenost/ochota komunikačních partnerů mluvit jinak než neformálně, systémovost a kodifikovanost, tj. tím, že odpovídá nějakému momentu ve vývoji systému nebo prostě jen předcházejícím kodifikacím a jimi se řídicímu užívání jazyka a že je zaznamenán v existující kodifikaci (poslední dvě charakteristiky se nutně nekryjí, ale bývají zaměňovány).

Cvrček připouští, že pomocí „realistických“ kritérií jako celonárodnost nebo vyšší komunikační funkce lze zjišťovat spisovnou normu, sám však tuto cestu zřejmě nepovažuje za následováníhodnou (viz s. 91). Opakovat v souvislosti s kritériem celonárodnosti tvrzení o znevýhodňování obecněčeských tvarů proti moravským je ovšem banální. Česko-moravské narovnání v kodifikaci variety s vyššími komunikačními funkcemi by nemohlo vypadat tak, že by se po bok lexikálních jednotlivin typu *stolař* zařadily obecněčeské koncovky, ale tak, že by byly kodifikovány nejen obecněčeské, ale také obecněmoravské prostředky plnící vyšší komunikační funkce na jednotlivých (ideálně na všech) jazykových rovinách. Tyto prostředky a jejich vzájemný vztah by pak měly být nějak charakterizovány, nejlépe pomocí Cvrčkovy distinkce celonárodní z produkčního a z recepčního hlediska.

7. Úzus (a jeho popisy / „kodifikace“)

Územ Cvrček rozumí užívání jednotlivých jazykových prostředků nebo „jakýkoli soubor pravidelně užívaných tvarů“ (s. 45), a to všude (velmi často mluví o úzu bez jakéhokoli dalšího vymezení) nebo v nějaké komunikační oblasti (viz např. „úzus české lingvistiky“). Úzus považuje za nejdůležitější kritérium, nebo dokonce autoritu při posuzování jazykových prostředků. S posledním tvrzením lze stěží souhlasit: v KMI by autoritou samozřejmě nebyl úzus, ale lingvisté pracující s korpusem jakožto reprezentantem úzu (viz s. 162). Vliv „deskriptivních“ kodifikací by spočíval v tom, že by vždy velmi limitované zkušenosti jednotlivých mluvčích s užíváním a vnímáním jazyka zobecňovaly, zprůměřovaly a hlavně je činily přenosnými a osvojitelnými jinak než aktivní či pasivní účastí v jednotlivých komunikačních aktech.

Cvrček obvykle úzus nijak nespécifikuje a v tom případě zřejmě má na mysli úzus češtiny vůbec, resp. to, co na s. 160 nazývá „celým územ“. Zdá se však, že někde přechází k nějak omezenému úzu, zvláště k úzu VVKF, a to je a do budoucna by bylo zdrojem mnoha nedorozumění. Pokud s nijak nevymezeným územ / územ společným češtině (viz s. 107) zachází takto úmyslně a argumentuje tak proti současné kodifikaci,

spisovnému jazyku, považujeme to za metodologický omyl. Pro popsání (a kodifikaci v současném smyslu slova) VVKF je relevantní jen užívání jazyka ve „spisovných“ situacích, resp. v projevech s vyšší komunikační funkcí.

Běžným územ Cvrček zřejmě myslí neregulované užívání jazyka – zde je blízko tradičnímu pojmání běžného úzu jako ne spisovného²¹ a ve stejném významu zřejmě užívá i spojení „neregulovaný úzus“.²² Častěji ale běžným územ rozumí prostředky obvyklé v jistých komunikačních situacích (soubor takových prostředků), viz „skutečná realizace jazykového chování v situaci, k níž se váže normativ“ (s. 69) a „běžný úzus některých ‚spisovných‘ situací se neshoduje s platnou kodifikací“ (s. 70).²³ Většinovým územ je – zdá se – míněn prostředek / soubor prostředků, které jsou užívány (výrazně) častěji než alternativní prostředek/prostředky. Tento pojem se zřejmě částečně shoduje s pojmem běžný úzus. Viz s. 35: „Nejasný vztah TJK k většinovému úzu, puristické subjektivní hodnocení správný–nesprávný tak bylo pouze nahrazeno jinou subjektivně založenou terminologickou dvojicí spisovný–nespisovný bez rozsáhlejší revize přístupu k hodnocení prostředků.“

V posuzované práci se objevuje ještě spojení „reálný úzus“ (viz s. 79), které předepisované užívání jednotlivých prostředků staví do kontrastu s užíváním reálným. Zde však existuje nebezpečí, že za reálné bude považováno jen to, co se obecně užívá, a užívání kodifikovaného prostředku bude vnímáno jako vynucené, nepřirozené apod. (viz výše výklad o reálných a deklarativních postojích).

KMI vychází z toho, že každý jazykový prostředek „nabývá užíváním v různých kontextech a situacích určitých vlastností. Tyto vlastnosti jsou prvku dané a vyplývají z jeho úzu a mají arbitrární povahu. Úkolem jazykovědy je tyto vlastnosti odhalovat a studovat (v tomto pořadí). [...] Lingvisté (na popud mluvčích) prostředky hodnotí, což znamená, že do struktury jazyka promítají arbitrární nejazyková kritéria, pomocí nichž rozdělují prostředky na skupiny“ (s. 49).

Souhlasíme s tím, že všechny prostředky mají charakteristiky, které existují nezávisle na vůli jednotlivých mluvčích i na vůli lingvistů, politiků. Tyto charakteristiky však nejsou dány jen užíváním, ale zvláště v případech prostředků užívaných ve „spisovných“ situacích také tím, co se o jazyce říká ve škole a jinde, co se píše v jazykovědných příručkách, jakými vnitřními pravidly se užívání jazyka řídí např. v jednotlivých redakcích apod. Norma je ve „spisovných“ situacích utvářena kodifikací (tou současnou i jakkoli

²¹ Viz např. reprodukci Danešových názorů na obecnou češtinu: „Nezpochybňuje sice její dominantní postavení (co do frekvence) v běžném úzu, termín substandard však vypovídá o negativním hodnocení *příměrného* [zvýraznili J. H. a K. M.] úzu“ (s. 101).

²² Viz „[...] neregulovaný úzus je lakmusovým papírkem společenské potřeby. V situaci, kdy vzniká nová komunikační potřeba, úzus na ni pružně reaguje zapojením, přehodnocením (resp. vyloučením) prostředků, které zajistí její naplnění (resp. brání jejímu naplnění)“ (s. 48).

²³ To, že autor spojením *běžný úzus* skutečně někdy myslí úzus „spisovný“, potvrzuje formulace „pre-skriptivismus v české jazykové situaci [...] je přítomen, jelikož běžný úzus některých ‚spisovných‘ situací se neshoduje s platnou kodifikací“ (s. 70). Jinde však píše „[v]ezmeme-li za základ běžného úzu mluvený jazyk“ a mluveným jazykem tu myslí „prototypický mluvený jazyk“, jehož zdrojem je korpus ORAL2006, tj. „především neformální dialogické texty“ (s. 180, 181). Zde tedy spojení běžný úzus znamená to, co se jím obvykle myslí.

jinak pojatými budoucími) a územ, resp. norma je povědomí o kodifikaci a povědomí o úzu, v „nespisovných“ jen územ / povědomím o úzu.

Lingvisté, kteří využívají korpus, mohou tyto charakteristiky zkoumat jako objektivní,²⁴ mluvčí se však při aktivním a pasivním užíváním jazyka řídí svým povědomím o úzu a vedle kvantitativního hlediska (navíc subjektivně prožívaného) jsou pro ně důležité – a to zvláště tam, kde je mezi užíváním jazyka a jeho regulací pocítován²⁵ nesoulad – i jednotlivé aspekty komunikační situace (kdo, komu, proč to říká/píše).

Cvrček správně poukazuje na to, že TJK pracuje s kritérii, která sami mluvčí (nutně) neužívají. Ani lingvisté opírající se o korpusovou lingvistiku však nemohou s jistotou tvrdit, že z úzu, přesněji řečeno z korpusu vyčetli a ve svých „deskriptivních“ kodifikacích užívají kritéria, která užívají sami mluvčí. Se shodou lze počítat jen u dvojice mluvený, psaný, jakékoli další kritérium nemusejí mluvčí užívat nebo jím mohou rozumět něco jiného nebo mu mohou říkat jinak.

Jako problematický se nám jeví také vztah mezi pojmy úzus a normativ. Tento nový pojem měl nejspíše umožnit překročit rámec dosavadních diskusí o vztahu mezi normou a kodifikací. Tyto diskuse považuje Cvrček za zbytečné, protože pro něho je zásadní vztah mezi územ a kodifikací, a normu tedy nepotřebuje, nebo přímo za mylné – rozdíl mezi spisovnou normou a kodifikací označuje za zbožné přání stoupenců TJK.

V nepreskriptivní situaci by podle autora byl normativ relativně blízký běžnému úzu / byl by (běžným) územ.²⁶ Čím by se tedy běžný úzus a normativ lišily? Rozsahem? Formou existence – normativ jako kognitivní entita a běžný úzus jako materiální? Podle našeho názoru lze pojem normativ nadřadit pojmům kodifikace a norma jen v tom smyslu, že kodifikace (a to i ta „deskriptivní“) je psaný normativ a nepsaný normativ je norma jakožto povědomí mluvčích o formě, významu a způsobu užívání prostředků sdílené nějakým společenstvím. A ani to ještě není přesné: normativ vztahující se k „spisovným“ situacím musí mít (protože jak správně Cvrček připomíná, kodifikace nezachycuje všechny roviny jazyka rovnoměrně) psanou a nepsanou část, je odvozen od kodifikace a od úzu. To by platilo i pro „deskriptivní“ kodifikace VVKF – jen by vzhledem k jejich blízkosti úzu nebyl rozdíl mezi těmito dvěma složkami utvářejícími normativ patrný.

Pokud Cvrček říká, že v KMI je normativem úzus, nepopisuje – alespoň pokud jde o varietu s vyššími komunikačními funkcemi – realitu, ale cílový/ideální stav. Normativem navíc není úzus, ale povědomí mluvčích o něm, tj. v našem pojetí norma jakožto povědomí o formě, významu a způsobech užívání, resp. souboru prostředků užívaných a očekávaných v určité komunikační oblasti, situaci.

²⁴ Nejprve však musí podle nějakých kritérií rozhodnout o výběru textu do korpusu, event. nějak rozhodnout, že se daný prostředek obvykle vyskytuje v tom a tom typu textu nebo situaci. Role lingvisty tedy rozhodně není omezena jen na zpracování objektivních, kvantitativních dat poskytovaných korpusem.

²⁵ Toto je implicitní intervence vůči Cvrčkovu výrazu *vycitovány*. To, že je pro nás tento výraz nenormální, protože jej považujeme za neuzuální, je argument pro KMI, ale jen částečně, protože se neopíráme o objektivní data, ale o subjektivní povědomí o úzu. To, že formu *pocitován* může odhalit jako intervenci vůči *vycitován* jedinečně kvalitativní analýza, je argumentem proti KMI.

²⁶ Srov. s. 78: „Normativem v rámci KMI je běžný úzus a tudíž každý popis, který z takového úzu vychází, je s ním v souladu, prostor pro preskripci se minimalizuje [...]“

Už bylo řečeno, že podle Cvrčka existuje společný úzus češtiny. Ten – jak vyplývá z celé knihy – může být reprezentativně zachycen v korpusu. Autor však zdá se nedoceňuje to, že tato entita existuje reálně jen pro lingvisty a že pro samy mluvčí by nejspíše údaje o frekvenci nebyly vždy relevantní, protože některé prostředky aktivně a někdy ani pasivně neužívají, nebo by je odmítli jako něco, co odporuje jejich jazykové zkušenosti.

Má-li se Cvrček od korpusu češtiny a dílčích korpusů, vytvářených nejčastěji na základě kritéria psanosti/mluvenosti, dopracovat k úzu, na jehož základě by mohly vzniknout „deskriptivní“ kodifikace jednotlivých variet (s nimi už mají mluvčí mnohem lepší zkušenost) a zvláště pak VVKF, bude si tento úzus muset vymezit pomocí dalších kritérií v rámci onoho úzu bez přívlastků (společného úzu), event. začít na základě těchto kritérií budovat korpus variety s vyššími komunikačními funkcemi. Bude tedy muset řešit stejný problém jako stoupenci „realistického přístupu ke spisovnosti“. Kritéria pro vymezení úzu VVKF by přitom lingvisté neměli stanovovat (to by totiž opět zasahovali do užívání jazyka zvnějšku), ale měli by zjistit, v jakých situacích používají a/nebo předpokládají užití variety s vyššími komunikačními funkcemi sami mluvčí, resp. kde předpokládají odlišné vyjadřování, než je to běžné, nejběžnější.²⁷

Podle Cvrčka by bylo „třeba nejprve jednoznačně definovat, co je spisovné (popř. standardní), abychom to mohli zjišťovat“ (s. 92). Podle nás je třeba definovat situace, ve kterých se užívají a předpokládají prostředky s vyšší komunikační funkcí (spíše než o definici jde o shodu v této věci). V další fázi by pak museli stoupenci současné kodifikace zdůvodnit, proč považují rozdíl mezi kodifikací a spisovným územ za dobrý/žádoucí (rozhodně si nemyslíme, že pro to žádné argumenty neexistují); stoupenci dílčích změn kodifikace by museli zdůvodnit, proč jedny prostředky užívané ve spisovném úzu kodifikovat chtějí a jiné nikoli, a stoupenci názoru, že úzus je jediné spolehlivé kritérium pro třídění jazykových prostředků, by museli argumentovat jen výskyty v úzu vymezeném na základě všeobecně přijímaných kritérií, nikoli se opírat o úzus vůbec či nepozorova(tel)ně přecházet od úzu vůbec k úzu VVKF.

Teprve tehdy, až by existovala obecná shoda o vyšších komunikačních funkcích a situacích, v nichž se uplatňují, mělo by smysl se zabývat konkrétními prostředky. Pak by podle našeho přesvědčení to, co je v daných situacích typicky a dlouhodobě užíváno, muselo být v kodifikaci VVKF zachyceno jako varianta bez ohledu na kritérium systémovosti.²⁸

Začlenění dosud nekodifikovaných prostředků, které jsou nespornou součástí úzu VVKF, do kodifikace této variety, podle našeho názoru vyžaduje, aby se lingvistická obec dohodla na metajazyce užívaném v takové publikaci (publikacích). Nejde přitom

²⁷ Při zjišťování repertoáru vyšších komunikačních funkcí by přitom bylo nutné co nejvíce odhlédnout nejen od konkrétních jazykových prostředků, ale i od kodifikovaného jazyka vůbec, a to by pro mluvčí (a částečně i pro lingvisty) nebylo vůbec lehké.

²⁸ Pro Cvrčka je systémovost „interním“, resp. subjektivním kritériem lingvistů, pokud se jím míní rozlišování systémů různých útvarů národního jazyka, srov. s. 117: „Při uvažování o jazykové správnosti dochází právě kvůli útvarovému dělení na spisovnou varietu a ostatní útvary k inkorporaci nepřírozených (a iracionálních) měřítek (zejména kodifikace) do hodnocení jazykových prvků.“

o to, zda se v ní bude doporučovat, nebo přikazovat, ale o to: (a) zda budou uváděny jen kvantitativní údaje – to si jistě nepředstavuje ani nejoddanější stoupenec korpusové lingvistiky, (b) jaké charakteristiky budou užívány – jak se popíše, že něco je časté v Čechách, ale nikoli na Moravě, v mluvených projevech, ale ne v psaných atd.; (c) jak vyřešit spor mezi systémovým nebo z lingvistického hlediska odůvodněným/racionálním na jedné straně a uzuálním na straně druhé, viz např. psaní čárky před *než* i tam, kde nejde o vedlejší větu.²⁹ Pro lepší představu, jaké problémy by autoři takových příruček museli také řešit, uvedeme jeden příklad. Stálo by v takové příručce: (a) že uživatelé na konci vložené vztahné věty v X % případů píšou čárku a v Y % nepíšou; (b) že uživatelé na konci vložené vztahné věty v X % případů píšou čárku a v Y % nepíšou, ale že by se tam psát měla, protože je to kodifikované, správné, účelné, usnadňuje to porozumění; (c) něco jiného?

Po této prakticistní pasáži uzavřeme náš výklad spekulací. Cvrček cituje Havránkův výrok, že spisovný úzus je tvořen jazykovým povědomím vzdělaných vrstev pro spisovný jazyk a jejich mluvenou praxí a průměrnou literární praxí (s. 52–53). Ani Cvrček, a pokud je nám známo, ani nikdo jiný dosud nekomentoval to, že pokud je úzus vymezován jako soubor jazykových prostředků, nemůže být jeho součástí povědomí. Jako nerozporný se dá daný výrok interpretovat zřejmě jen tak, že spisovný úzus jakožto soubor prostředků existuje v myslích vzdělaných vrstev. Pokusíme-li se domyslet roli či místo po/vědomí v úzu chápaném jako užívání jazyka, mohli bychom snad říct, že jeho součástí je nejen aktivní užití nějakého prostředku, ale také jeho pasivní užití, percepce. To by ovšem znamenalo, že korpusy jsou neúplné, protože zachycují jen produkční, materializovanou složku úzu. V jazykové situaci, ve které neexistuje / není pocítován rozpor mezi územ a kodifikací, by to nemělo hrát roli, pro úvahy o lingvistické intervenci do současné češtiny to však důležité nejspíše je.

Závěr

Cvrčka nezajímají individuální intervence a z institucionálních intervencí se zabývá prakticky jen jazykovou regulací prováděnou lingvisty. Teorie intervencí tak nepostihuje fungování jazykové regulace v celé šíři a vliv lingvistické regulace na jazykovou situaci jednou podceňuje – konec dosavadní regulace by údajně nezpůsobil žádné změny v užívání jazyka –, podruhé přeceňuje – používání kodifikovaných forem prezentuje pouze jako důsledek působení kodifikace. To zřejmě souvisí s tím, že má apriorní představy o tom, co je v jazyce reálné (viz reálný úzus, reálné postoje), přirozené (viz přirozený vývoj jazyka) a co je umělé, vynucené (k tomu srov. Adam, 2009).

Tvrzení, že by přechod k minimální intervenci měl vliv pouze na lingvistickou regulaci, nikoli na jazyk, jeho užívání (viz citát v pozn. 18), považujeme za zásadní omyl. Pokud existuje velký rozpor mezi současnou kodifikací a reálným užíváním jazyka, opuštění dosavadní regulační praxe by nemohlo jazykovou situaci neovlivnit. „Deskrip-

²⁹ I Cvrček by jistě jakožto lingvista v některých případech dával úzu za pravdu nerad. Pro nás je takovým případem šířící se užívání předložky *z* se sedmým pádem.

tivní“ kodifikace, vycházející z mluveného jazyka a/nebo nekorigovaných textů a/nebo z promluv v komunikačních oblastech, pro které dosavadní kodifikace nikdy nebyla zamýšlena, by totiž nutně prezentovala veřejnosti jinou VVKF než dosud.

Změna teorie i praxe jazykové regulace by musela být vyjednána s dalšími institucemi, zejména školou a státními orgány, a musela by s ní být seznámena laická veřejnost. Cvrček pochybuje o úspěšnosti snah lingvistů přesvědčit veřejnost, že kodifikace ve skutečnosti jen doporučuje. Stejně oprávněně lze pochybovat o úspěšnosti – nevyhnutelně nutné – kampaně, která by měla veřejnosti vysvětlit, že od nynějška bude k dispozici kodifikací víc a že se jako kodifikace bude označovat něco jiného než doposud. Navíc by pluralita kodifikací kladla na uživatele větší nároky, protože by museli mít o obsahu a zaměření kodifikací lepší představu než dosud.

Vzhledem k autorovu teoretickému výkonu to bude znít nespravedlivě, ale jeho kniha se v zásadě uchází o konsenzus „procedurální“; lingvistická komunita se má např. dohodnout na tom, že už nikdy nevyjdou Pravidla českého pravopisu (v dosavadní podobě). Podle našeho přesvědčení je třeba nejprve a především dosáhnout konsenzu „obsahového/věcného“. Mj. proto, že jedině tak by bylo možné ony případné pluralitní kodifikace z lingvistického hlediska nějak porovnávat.

Dohodnout by se bylo třeba:

(a) na repertoáru vyšších komunikačních funkcí, resp. na souboru komunikačních situací, v nichž se texty s těmito funkcemi vyskytují a očekávají:

V potaz by přitom muselo být vzato hledisko mluvčích samých.

(b) na kritériích pro vymezení úzu variety s vyššími komunikačními funkcemi:

Nedokážeme si totiž představit, jak jinak než pomocí repertoáru nějakých takových kritérií lze vymezit úzus VVKF, z něhož by vycházely její popis nebo příručka určená pro její praktické užívání a výuku.

(c) na souboru charakteristik jazykových prostředků (a pokud možno i na jejich jednotném pojmenování), které budou užívány v pracích určených veřejnosti, a na tom, co jimi chtějí lingvisté uživatelům sdělovat:

Lingvisté by měli veřejnosti předkládat popisy – ty by informovaly o stavu jazyka, jeho vývoji atd. – a příručky – ty by byly použitelné při produkování a recipování promluv, tzn., že by mimo jiné poskytovaly návod, jak postupovat v analogických situacích (to je ta praktická složka kritéria systémovosti). Z popisu by se čtenář např. (jen) dozvěděl, jak často se říká a píše *protežovat*, resp. *protěžovat*, z příručky to, že existují (zde lingvistické, jinde třeba právní) důvody, proč psát *protežovat*. Mohl by se samozřejmě dozvědět také to, že neexistuje důvod, proč by jedna forma měla být lepší než druhá.

Tam, kde by se názor autorů příručky rozcházel s územ, postavili by vedle varianty časté nebo převažující v úzu variantu preferovanou z hlediska lingvistiky (to se s kritériem systémovosti nekryje, ale je s ním často ztotožňováno). Neříkali by mluvčím, aby nějaký prostředek ne/užívali, ale to, že existují důvody, proč jej ne/užívat. Tím by nerezignovali na ovlivňování normy a současně by respektovali, že největší silou (nejen) v jazykovém jednání (spíše než autoritou, jak říká Cvrček) je úzus.

Takto pojaté příručky by vycházely z toho, že na rozdíl od úzu a kodifikace, které jsou materiální povahy, je jazyková norma povědomí o tom, co se dělá a co se má dělat (váha těchto složek je individuálně a nejspíše i skupinově proměnlivá). Není ani stanovována lingvisty, ani se nekryje s jazykovým jednáním. Zvláště u prostředků, o jejichž vhodnosti v projevech s vyšší komunikační funkcí se dlouhodobě vede spor, by proto bylo třeba kvantitativní analýzu doprovodit kvalitativní analýzou konkrétních komunikačních situací a v nich užitých explicitních (a pokud možno i implicitních) meta-jazykových vyjádření o těchto prostředcích.

(d) na tom, jak řešit teritoriální rozrůzněnost VVKF:

Přes tento problém se rozhodně nelze přenést konstatováním, že obecněčeské formy jsou většinové a z percepčního hlediska celonárodní. Není jasné, oč Cvrček druhé tvrzení opírá (z korpusu to vyčíst nelze), a srozumitelnost ještě neznamená přijatelnost (viz recepte obecněčeských tvarů na Moravě).

Souhlasíme s názorem, že „kodifikace nesmí obrážet úzus pouze regionální jen proto, že je většinový“ (viz citát z Chloupka na s. 64, pozn. 46, kterým Cvrček dokládá, že se TJK neřídí územ). Kromě současného řešení existují ještě tyto možnosti: (1) kodifikovat obecněčeské formy na základě frekvence v obecném úzu – tuto možnost považujeme za nejhorší, protože se opírá i o výskyty v promluvách, které neplní vyšší komunikační funkci, a vůbec nereflektuje moravskou variantu VVKF; (2) kodifikovat obecněčeské formy na základě frekvence ve „spisovném“ úzu – to je lepší řešení, ale jako reflexe teritoriálního rozrůznění VVKF stále nedostatečné; (3) kodifikovat obecněčeské formy na základě frekvence ve „spisovném“ úzu, ale uvádět je s charakteristikou reflektující jejich teritoriální omezenost, např. „mluvené“ nebo „celonárodní jen v percepčním smyslu“; (4) kodifikovat obecněčeské a obecněmoravské formy, které se dlouhodobě vyskytují ve „spisovném“ úzu, ale uvádět je s charakteristikami reflektujícími jejich teritoriální omezenost (viz 3). Tuto možnost považujeme za nejlepší. Na jedné straně by padl argument odpůrců současné kodifikace, že jsou obecněčeské prostředky frekventované ve „spisovných“ komunikačních situacích diskriminovány na úkor kodifikovaných moravských prostředků, na druhé straně by v teorii i praxi jazykové regulace přestala být existence moravské varianty VVKF pouhým argumentem proti připuštění frekventovaných obecněčeských prostředků do kodifikace a stala se skutečnou alternativou české varianty VVKF.

Volba kteréhokoli z uvedených řešení, podle našeho názoru zvláště toho prvního, „neintervenci“, by samozřejmě měla větší či menší politické důsledky. O politických důsledcích přechodu k minimální intervenci ale Cvrček nemluví nebo neuvažuje, jen na jiném místě proti realistickým kritériím zjišťování spisovné normy argumentuje tím, že se do nich může promítnout politický vliv (s. 91). Možná se domnívá, že když lingvistika nebude jazyk regulovat, nikdo nebude regulovat ji ani jazyk.

(e) na tom, že z hlediska lingvistické intervence do VVKF je třeba zkoumat nejen status jednotlivých prostředků, ale především užívání a tolerování souvýskytu prostředků kodifikovaných a nekodifikovaných:

Česká varieta s vyššími komunikačními funkcemi se od „lidového“ jazyka liší z historických důvodů, ale užívání a tolerování/akceptování obecněčeských prostředků i v projevech s vyšší komunikační funkcí lze vysvětlit jedině proměnou komunikačních norem (k posunu od jazykové normy k normám komunikačním srov. Nebeská, 1996). V posuzované práci je však veškerá pozornost věnována jednotlivým prostředkům (v rejstříku nenajdeme míšení či střídání kódů ani souvýskyt prostředků, kombinace spisovných a nespisovných prostředků se objevuje jen v citátu z Daneše) a v tomto ohledu představuje např. proti Sgallově a Hronkové Češtině bez příkras (1992) krok zpět.

LITERATURA

- ADAM, R. (2009): Nad knihou o jazykové regulaci. *Naše řeč*, 92, s. 145–155.
- BENEŠ, M. – PROŠEK, M. (2011): Ke konceptu minimální intervence. *Slovo a slovesnost*, 72, s. 39–55.
- BERMEL, N. (2010): O tzv. české diglosii v současném světě. *Slovo a slovesnost*, 71, s. 5–30.
- CUŘÍN, F. – NOVOTNÝ, J. (1987): *Vývojové tendence současné spisovné češtiny a kultura jazyka*. 3. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- CVRČEK, V. (2008): *Jazyková regulace a Koncept minimální intervence*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ, O. – SCHNEIDEROVÁ, E. (1992): *Mluvená čeština v autentických textech*. Jinočany: H&H.
- HOMOLÁČ, J. (1998): K pojetí normy u Ivy Nebeské. *Naše řeč*, 81, s. 138–147.
- HOMOLÁČ, J. – NEBESKÁ, I. (2000): Příspěvek ke kritické analýze pojmu jazyková norma. *Slovo a slovesnost*, 61, s. 102–109.
- KRAUS, J. – KUCHAR, J. – STICH, A. – ŠTÍCHA, F. (1981): Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost*, 42, s. 228–238.
- KRČMOVÁ, M. (1981): *Běžně mluvený jazyk v Brně*. Brno: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně.
- MAREŠ, P. (1996): „Tajnej a otevřenej jazyk“ (Spisovnost a nespisovnost v románu Jáchyma Topola Sestra). In: R. Šrámek (ed.), *Spisovnost a nespisovnost dnes*. Brno: Masarykova univerzita, s. 176–178.
- NAKONEČNÝ, M. (1999): *Sociální psychologie*. Praha: Academia.
- NEBESKÁ, I. (1996): *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: Karolinum.
- NEKVAPIL, J. (2006): From Language Planning to Language Management. *Sociolinguistica*, 20, s. 92–104.
- PETRÁČKOVÁ, V. – KRAUS, J., et al. (1995): *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia.
- SGALL, P. – HRONEK, J. (1992): *Čeština bez příkras*. Jinočany: H&H.
- STARÝ, Z. (1995): *Ve jménu funkce a intervence*. Praha: Karolinum.

Jiří Homoláč

Tokyo University of Foreign Studies
Asahi-cho 3-11-1, 183-8534 Fuchu-shi, Japan
<jiri.homolac@seznam.cz>

Kamila Mrázková

Skaláků 2, 147 00 Praha 4 – Braník
<kamila.mrazkova@gmail.com>